

De impact van genderstereotypen op de identiteitsontwikkeling van jongeren

Marian DE GROOF, Wendelien VANTIEGHEM, Mieke VAN HOUTTE en Ferre LAEVERS

‘Meisjes lijden onder schoonheidsideaal’, ‘Jongens praten moeilijk over hun gevoelens’, ‘Meisjes en jongens kiezen nog steeds verschillende studierichtingen’. Soortgelijke koppen zien we regelmatig in de media verschijnen. Ze zijn deels het gevolg van onze gegenderde maatschappij waarin jongens ‘zus’ horen te zijn en meisjes ‘zo’. In deze bijdrage gaan we in op de mogelijke gevolgen van deze gegenderde verwachtingen op de zoektocht van jongeren naar wie ze zijn. Ook wordt stilgestaan bij wat leerkrachten en scholen kunnen doen om de druk om aan deze verwachtingen te voldoen te verminderen.

Wie ben ik?

De puberteit is de periode waarin de identiteitsontwikkeling een hoge vlucht neemt. Jongeren zijn dan op zoek naar ‘wie ze zijn’ en ‘wie ze willen worden’. De grondlegger van het onderzoek rond identiteitsontwikkeling is Erikson (1968). In zijn levenslooptheorie situeerde hij de taak van de identiteitsontwikkeling in de adolescentie. Het komen tot een gevoel van ‘coherentie’ (in tegenstelling tot ‘verwarring’) over de eigen identiteit aanzag hij als een belangrijke voorwaarde om de fase van de volwassenheid succesvol in te kunnen gaan.

Geïnspireerd door het onderzoek van Erikson gingen onderzoekers het concept identiteit verder uitwerken. Ze kwamen hierbij twee belangrijke processen op het spoor: *exploratie* en *commitment*. Tijdens het proces van *exploratie* zoeken jongeren uit wat hun talenten, waarden en (geloofs)opvattingen zijn. Dit kan door het uitproberen van activiteiten, na te denken, informatie op te zoeken en/of gesprekken aan te gaan met anderen. Het tweede proces, *commitment*, vloeit voort uit het eerste en houdt in dat iemand kiest om zich te engageren voor bepaalde doelen, waarden en (geloofs) overtuigingen waarvan hij/zij in het exploratieproces ontdekte dat ze aansluiten bij zijn/haar identiteit.

Berzonsky (1989) onderscheidde drie identiteitsstijlen om het proces van exploratie te vatten: de informatieve, de normatieve en de diffuse-vermijdende identiteitsstijl.

- 1) **De informatieve identiteitsstijl:** deze jongeren zijn sterk gericht op exploratie. Zij zoeken en evalueren actief informatie die relevant is om hun identiteit verder te ontdekken.
- 2) **De normatieve identiteitsstijl:** deze jongeren willen voldoen aan

de normen en verwachtingen van mensen die zij belangrijk vinden (bijvoorbeeld ouders en vrienden). Zij zijn vooral gericht op de mening van deze mensen en exploreren weinig.

- 3) **De diffuse-vermijdende identiteitsstijl:** deze jongeren exploreren weinig, nemen beslissingen op basis van hoe ze zich op dat moment voelen, neigen ertoe om acties uit te stellen en problemen uit de weg te gaan. Zij geven daardoor weinig aandacht aan hun toekomst of aan de gevolgen die hun acties op lange termijn hebben.

Erikson beschouwde de fase van de identiteitsontwikkeling als cruciaal voor de verdere ontwikkeling van een persoon. Jongeren die deze fase niet tot een goed einde brengen, staan onvoldoende sterk om nadien bijvoorbeeld intieme relaties aan te gaan en hun plaats te vinden op de arbeidsmarkt. Recenter onderzoek bij Amerikaanse eerstejaarsstudenten aan de universiteit toont aan dat de identiteitsontwikkeling daarnaast ook een invloed heeft op het academisch succes van jongeren. Zo presteren jongeren die actief op zoek gaan naar antwoorden op levensvragen (i.e. informatieve identiteitsstijl) gemiddeld genomen beter dan jongeren die het zoeken naar antwoorden op levensvragen uit de weg gaan (i.e. diffuse identiteitsstijl) (Berzonsky & Kuk, 2005). Het actief aangaan van het proces van exploratie is dus belangrijk voor het schools welslagen van jongeren.

Gezien de link tussen een explorerende identiteitsontwikkeling en schools presteren, is aandacht voor de identiteitsontwikkeling van jongens en meisjes aangeraden. Om te kunnen exploreren is ‘een moratorium’ nodig, dit wil zeggen, een periode waarin nog niet voldaan moet worden aan de plichten van de volwassenheid. Dit geeft jongeren de mogelijkheid om te experimenteren met rollen en

activiteiten waartoe ze zich aangetrokken voelen. Vandaag krijgen vele jongeren hier kansen toe via school en allerlei hobby's. Maar zijn jongeren wel zo vrij als het lijkt? Meer in het bijzonder denken we aan de invloed van de vaak onuitgesproken verwachtingen op het vlak van gender die jongeren in een keurslijf kunnen dwingen.

Genderstereotypen: niet zo onschuldig

Als het gaat over het thema man-/vrouw-zijn horen we regelmatig het woord 'gender' weerklinken. Maar wat wordt hier precies mee bedoeld? En wat is het verschil met 'geslacht'?

Geslacht en gender hebben allebei met mannen en vrouwen te maken, maar zijn niet hetzelfde. Wanneer we het over 'geslacht' hebben, gaat het enkel over het biologische aspect van het man/vrouw-zijn. Met 'gender' wordt daarentegen verwezen naar de culturele en sociale aspecten van het man/vrouw-zijn. Veel genderonderzoek focust bijvoorbeeld op de 'seksuele voorkeur', maar ook - en wellicht minder bekend - gaat het over zaken als 'genderidentiteit' en 'genderexpressie'. Met 'genderidentiteit' wordt verwezen naar de mate waarin iemand zich mannelijk of vrouwelijk voelt. 'Genderexpressie' gaat over hoe mensen zich uitdrukken en de mate waarin dit als stereotiep mannelijk of vrouwelijk beschouwd kan worden. Dit kan betrekking hebben op de kledij, de manier waarop iemand spreekt of zich beweegt, de hobby's of de job waar iemand voor kiest. Iemand die een genderexpressie heeft die kenmerkend is voor het andere geslacht stelt genderatypisch gedrag. Wanneer de genderexpressie en het biologisch geslacht in het verlengde van de stereotypen liggen, spreken we over gendercongruent gedrag. Belangrijk hierbij is dat de verschillende aspecten van 'gender' los van elkaar bestaan. Bijvoorbeeld, een vrouw (i.e. biologisch geslacht) die werkt als electricien (i.e. een eerder mannelijke genderexpressie) hoeft niet homoseksueel te zijn (i.e. geaardheid) en kan zich 100% vrouw voelen (i.e. genderidentiteit).

In onze maatschappij heerst een grote druk om zich gendercongruent te gedragen, dit wordt benoemd met 'de druk tot genderconformiteit'. Langs alle kanten worden we bestookt met beelden van hoe mannen en vrouwen zich horen te gedragen. In de reclame zien we hoe vrouwen vooral bezig zijn met hun uiterlijk en het gezin. Echte mannen daarentegen houden van snelle wagens en avontuur. Ook kinderen krijgen deze beelden al van jongs af aan mee via gegenderd speelgoed en kledij: poppen en roze voor de meisjes, auto's en blauw voor de jongens. Jongeren die zich niet gendercongruent gedragen, krijgen vaak kwetsende opmerkingen te horen. Uit internationaal en Vlaams onderzoek blijkt dat jongens een sterkere druk tot genderconformiteit ervaren dan meisjes (Egan & Perry, 2001; Vantieghem & Van Houtte, 2015). Onderzoekers vermoeden dat dit te maken heeft met verschillende maatschappelijke verwachtingen voor jongens en meisjes, waarbij er een strakker normenkader heerst voor mannen dan voor vrouwen. Zo zien we bijvoorbeeld dat het de voorbije halve eeuw meer aanvaard is geworden voor vrouwen om zogenaamd 'mannelijk' gedrag te stellen (bijvoorbeeld een broek dragen of ambitieus zijn) dan voor mannen om zogenaamd 'vrouwelijk' gedrag te stellen (bijvoorbeeld emoties uiten).

Een terechte vraag die we ons kunnen stellen, is welke invloed de druk tot genderconformiteit heeft op de identiteitsontwikkeling van jongeren. Zoals hiervoor beschreven, vereist het proces van identiteitsontwikkeling een moratorium waarin zaken uitgeprobeerd

kunnen worden. Het is goed denkbaar dat genderstereotypen en de druk tot genderconformiteit een remmende invloed uitoefenen op de identiteitsontwikkeling van jongeren. In dit onderzoek, dat deel uitmaakt van het Procrustesproject (zie www.procrustes.be), zoomen we in op de vraag of de druk tot genderconformiteit een invloed heeft op de identiteitsontwikkeling van jongeren. De volgende twee onderzoeksvragen worden beantwoord:

- 1) Heeft de druk tot genderconformiteit een impact op de identiteitsstijl van jongeren?
- 2) Welke genderstereotypen leven er bij jongeren van het eerste en het tweede jaar secundair onderwijs en in welke mate ervaren zij druk tot genderconformiteit?

Voor het beantwoorden van de eerste vraag maakten we gebruik van een grootschalige dataset van 4573 leerlingen uit 59 verschillende secundaire scholen. Alle leerlingen werden op drie momenten bevroegd met een schriftelijke vragenlijst, namelijk bij het begin van het eerste jaar secundair onderwijs (schooljaar 2012-2013), op het einde van het eerste jaar secundair onderwijs (schooljaar 2012-2013) en op het einde van het tweede jaar secundair onderwijs (schooljaar 2013-2014). Aan de leerlingen werden vragen gesteld over hun identiteitsstijl en de mate waarin ze druk tot genderconformiteit ervaren.

De tweede vraag werd onderzocht via kwalitatief onderzoek. Door middel van een semi-gestandaardiseerd interview werden 52 leerlingen uit het eerste en tweede jaar secundair onderwijs bevroegd over het proces van identiteitsontwikkeling en de ervaren druk tot genderconformiteit.

Beïnvloeden genderstereotypen de identiteitsontwikkeling van jongeren?

Druk tot genderconformiteit versterkt de diffuse identiteitsstijl. Om na te gaan of de ervaren druk tot genderconformiteit een invloed heeft op de identiteitsontwikkeling werd de invloed op de identiteitsstijl nagegaan via regressieanalyses. Hierbij werd steeds onderzocht of de druk tot genderconformiteit op het einde van het eerste jaar secundair onderwijs samenhangt met de identiteitsstijl op het einde van het tweede jaar secundair onderwijs. Hierbij werd steeds rekening gehouden met het geslacht, de socio-economische status, de migratieachtergrond en de leeftijd van de leerlingen.

We vonden dat de druk tot genderconformiteit een betekenisvolle invloed uitoefent op het ontwikkelen van een diffuse identiteitsstijl, zowel voor jongens als voor meisjes. Dit wil zeggen dat jongeren die een grote druk tot genderconformiteit ervaren het zoeken naar antwoorden op levensvragen meer uit de weg gaan en vragen hierover sterker negeren dan jongeren die aangeven die druk minder te ervaren. Met een informatieve identiteitsstijl vertoont de ervaren druk tot genderconformiteit geen betekenisvolle samenhang.

Druk tot genderconform gedrag? Leerlingen aan het woord

Via semigestructureerde interviews onderzoeken we diepgaander hoe leerlingen van het eerste en het tweede jaar secundair onderwijs de druk tot genderconformiteit ervaren.

Allereerst stellen we vast dat jongeren een duidelijk beeld hebben van hoe een typische jongen of meisje eruitziet of zich gedraagt. Een 'typische meisje' is veel bezig met haar uiterlijk, trekt veel op met andere meisjes, gedraagt zich netjes, lief en danst of turnt graag. Een 'typische jongen' daarentegen gedraagt zich stoer, voetbalt, is

sportief en levendig, maakt veel grappen en is groot en sterk. Vervolgens stellen we een interessant verschil vast tussen hoe leerlingen over zichzelf en over medeleerlingen denken. Driekwart van de leerlingen geeft aan zelf geen probleem te hebben met iemand die zich genderatypisch gedraagt.

- *Wat zou jij ervan vinden wanneer een meisje uit jouw klas zegt dat ze gaat voetballen?*
- *Leerling: Ja, dat maakt eigenlijk niet veel uit, vind ik. Omdat iedereen zijn eigen hobby's mag doen. Ik vind dat voetbal niet perse voor een jongen is en dansen niet perse voor een meisje. Ik vind dat jongens ook mogen dansen en meisjes mogen voetballen.*

Als het echter gaat over hoe anderen hierover zouden denken, geeft slechts een vierde aan dat anderen hier geen problemen mee zouden hebben. Ongeveer driekwart van de leerlingen geeft aan dat anderen iemand die genderincongruent gedrag stelt, zouden plagen, uitlachen of pesten.

- *En wat zouden de andere leerlingen van jouw klas daarvan vinden als een meisje gaat voetballen en een jongen gaat dansen?*
- *Leerling: Ik denk dat als de jongens horen dat 'hun maat' aan ballet doet, dan zouden ze hem echt hard beginnen pesten en uitlachen en van 'oooooh' zeggen en zo. En dan gaan ze er bijvoorbeeld homo tegen zeggen, want ze kunnen echt goed schelden. En ja, dan gaat die jongen zich heel slecht voelen, dat weet ik zo al. Ik heb dat al vaak zien gebeuren.*

De meerderheid van de leerlingen ondervindt zelf weinig last van genderstereotypen. Voor een minderheid die zich aangetrokken voelt tot genderatypische activiteiten, is dit echter wel het geval. Zij getuigen over pesterijen en over dat ze zich onvrij voelen om te doen wat ze graag zouden willen doen.

- *Leerling (jongen): Het is moeilijk om mezelf te zijn. Want vorig jaar was ik mezelf, ik hielp de kleuters beneden, maar de andere leerlingen van mijn klas lachten mij daardoor uit. En als een jongen ballet zou doen, zouden ze hem ook uitlachen, sowieso.*
- *Leerling (meisje): Wel, maar het is een beetje raar misschien. Veel mensen vinden dat raar, ik heb dat nog tegen niemand gezegd, behalve tegen mijn mama. Maar ik zou graag gaan voetballen eigenlijk.*
- *En waarom vind je dat raar, waarom zouden mensen dat raar vinden?*
- *Leerling: Gewoon, omdat ze dat niet verwachten van mij, ze verwachten dat echt niet. Als je dat zegt, dan vinden ze dat ... (...) Voetbal is voor jongens hé. En als er zo'n interview is, dan gaan ze wel zeggen van 'voetbal is ook voor meisjes'. Maar als het dan echt is, is het wel van: 'nee nee, dat klopt niet'.*

Net als in internationaal onderzoek vinden we ook in Vlaanderen aanwijzingen dat er een grotere druk bestaat voor jongens dan voor meisjes. Een aantal leerlingen laat horen dat het voor jongens bijvoorbeeld minder aanvaard wordt om te dansen dan voor een meisje om te voetballen. De belangrijkste reden die hiervoor gegeven wordt, is dat het minder voorkomt dat jongens dansen dan dat meisjes voetballen. Meisjes die zich niet volgens de genderstereotypen gedragen, worden zelfs regelmatig 'cool' genoemd.

- *Wat zouden de anderen van je klas ervan vinden als een meisje naar een voetbalclub gaat?*
- *Leerling: Niemand vindt dat erg, ze vinden dat cool en ja, ze vinden dat tof als meisjes dat doen. Een vriendin van mij doet longboard en skateboard. Niemand gaat haar daarover oordelen, 't is gewoon cool dat meisjes dat doen.*

Een belangrijke manier om genderstereotypen te verminderen, blijkt de blootstelling te zijn aan personen die genderatypisch gedrag stellen. Verschillende leerlingen geven aan dat ze zich weinig aantrekken van genderstereotypen op het vlak van activiteiten doordat ze zelf iemand kennen die een genderatypische activiteit uitoefent. Ook de media lijken hier een belangrijke invloed op te hebben. Een aantal jongeren spreken over films of personen op televisie die hun blik verruimden.

- *Leerling: Ik vond het eerst raar als een jongen balletles zou volgen. Maar ik heb daar een film over gezien, Billy Elliot en ik vond dat heel mooi. Daardoor begon ik dat ook meer te begrijpen dat een jongen dat graag wil doen. Want er zat zo'n jongen in mijn basisonderwijs en ik vond dat eerst niet kunnen, allee, ik vond dat raar, want meisjes die naar voetbal gaan dat valt nog mee, maar jongens die dan naar ballet gaan, dat is raar, maar eigenlijk gaat dat toch wel.*

Op naar een gendersensitieve school?!

Uit het voorgaande wordt duidelijk dat genderstereotypen een remmende invloed kunnen uitoefenen op de identiteitsontwikkeling van leerlingen. Omdat het verloop van de identiteitsontwikkeling een invloed heeft op het schools functioneren en presteren is dit ook relevant voor in de klas en op school. Maar wat kunnen leerkrachten en scholen doen om genderstereotypen te doorbreken en dus een vlottere identiteitsontwikkeling bij leerlingen te vrijwaren? In wat volgt geven we enkele aanbevelingen.

Adolescenten zijn op zoek naar betekenisvolle rolmodellen, naar personen die een brede levenservaring kunnen delen. Genderstereotypen kunnen doorbroken worden via blootstelling aan genderatypische rolmodellen. Jongeren die zich aangetrokken voelen tot genderatypisch gedrag kunnen er moed uit putten om hun eigen weg te gaan, terwijl de blik van andere jongeren erdoor verruimd kan worden en het hen kan aanzetten tot meer verdraagzaamheid en begrip. In het lesprogramma kunnen bijvoorbeeld persoonlijke getuigenissen, films, tv-programma's (bijvoorbeeld Billy Elliot, Fucking Amal) verwerkt worden waarin personen die atypisch zijn voor het eigen geslacht aan het woord komen of in beeld worden gebracht. Ook is het belangrijk om oog te hebben voor diversiteit in het dagdagelijkse lesmateriaal. In Vlaamse handboeken worden mannen en vrouwen nog vaak heel stereotiep weergegeven. Het is belangrijk om oog te hebben voor de maatschappelijke diversiteit in het beeld- en illustratief materiaal dat gekozen wordt. Zo kunnen eenvoudige genderatypische voorbeelden verweven worden in de lessen (bijvoorbeeld bij vertaal oefeningen of in vraagstukken: 'Mieke traint wekelijks verschillende uren op het voetbalveld', 'De jongen droomde ervan om verpleegkundige te worden', 'Dave was verliefd op Nick'). Als deze voorbeelden reacties uitlokken bij de leerlingen, kan hier – in de mate van het mogelijke – op ingespeeld worden door verder op deze thema's in te gaan.

Een andere manier om genderstereotypen te doorbreken en de identiteitsontwikkeling te bevorderen is door op school een rijk aanbod van diverse en niet-gegenderde activiteiten te voorzien. Dat wil zeggen dat er niet aangegeven wordt welke activiteiten voor de meisjes bedoeld zijn en welke voor de jongens. Het is belangrijk dat leerlingen bij projectdagen of diversiteitsdagen mogen kiezen op basis van interesses, talenten en nieuwsgierigheid. Probeer hierbij een ruim aanbod te voorzien waarbij verschillende talenten aan bod kunnen komen (muzikaal, beeldend, bewegen, theater, technisch, handwerk, debat). Als zowel jongens als meisjes toegang hebben tot al deze activiteiten, kan hun nieuwsgierigheid naar ‘meer’ en ‘anders’ geprikkeld worden.

Een laatste aanbeveling is het creëren van een klimaat van aanvaarding op school, ongeacht genderidentiteit, genderexpressie of seksuele identiteit. Dit is een werk van lange adem. Een coherent beleid rond pesten en de uitvoering hiervan maakt daar deel van uit. Specifiek naar gender toe kunnen er (ludieke) acties opgezet worden waarlangs jongeren meer leren over het concept ‘gender’ (bijvoorbeeld over het biologisch geslacht, de seksuele geaardheid, de genderexpressie en de genderidentiteit), wat kan bijdragen tot een meer open en onbevooroordeeld kijken naar wie afwijkt van wat als ‘typisch’ wordt aanzien.

Meer weten? Vanuit het Procrustesproject werd een boek geschreven waarin nog meer achtergrondinformatie en aanbevelingen te vinden zijn (Van Maele, D., e.a., 2015).

Aan de slag? Er werd vanuit de verschillende onderzoeksfoci ook een toolbox ontwikkeld waarmee scholen en leerkrachten zelfstandig kunnen werken (www.procrustes.be). Daarnaast nemen een aantal nacholingscentra (CEGO Leuven, CNO Antwerpen en SDL Gent) een coachingstraject voor leraren op rond deze thema's.

Marian DE GROOF*, Wendelien VANTIEGHEM,
Mieke VAN HOUTTE** en Ferre LAEVERS***

* CEGO Onderzoek en ontwikkeling,
KU Leuven, Schapenstraat 34, 3000 Leuven

** Vakgroep Sociologie,
Universiteit Gent, Korte Meer 5, 9000 Gent

REFERENTIES

- Berzonsky (1989). Identity style: conceptualization and measurement. *Journal of Adolescent Research*, 4, 268-282.
- Berzonsky, M. & Kuk, L. (2005). Identity style, psychosocial maturity and academic performance. *Personality and Individual Differences*, 39, 235-347.
- Egan, S. K., & Perry, D. G. (2001). Gender identity: A multidimensional analysis with implications for psychosocial adjustment. *Developmental Psychology*, 37(4), 451-463.
- Erikson, E.H. (1968). Identity: Youth and crisis. *New York: Norton*.
- Van Maele, D., Michalek, N., Engels, N. Laevers, F., Lombaerts, K. & Van Houtte, M. (2015). Gender op school. Meer dan een jongens-meisjeskwestie. *Leuven: Lannoo Campus*.
- Vantieghem, W. & Van Houtte, M. (2015) Are girls more resilient to gender-conformity pressure than boys? The association between pressure for gender conformity and academic self-efficacy. *Sex Roles*, 73(1), 1-15
- Waterman (2004). Finding someone to be: studies on the role of intrinsic motivation in identity formation. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 4:3, 209-228.